

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ХУТЬКО ТЕТЯНА ВЛАДИСЛАВІВНА

УДК 347.97/.99 (477.7) «17»-«18»

**СУДОВА СИСТЕМА ТАВРІЙСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
КІНЦЯ ХVІІІ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.**

12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2014

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого Міністерства освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор
Гончаренко Володимир Дмитрович,
Національний юридичний університет імені
Ярослава Мудрого, завідувач кафедри історії
держави і права України та зарубіжних
країн.

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Кириченко Володимир Євгенович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, професор кафедри
загальноправових дисциплін факультету
права та масових комунікацій;
кандидат юридичних наук, доцент **Редькіна
Олена Миколаївна**, Кримський інститут
економіки та господарського права,
проректор з науково-педагогічної роботи.

Захист відбудеться «28» травня 2014 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.02 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розісланий «25» квітня 2014 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Ю. Є. Атаманова

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Реформування сучасної судової системи в умовах побудови демократичної, соціальної, правової держави України обумовило значний інтерес до вивчення сутності, принципів формування і функціонування судової влади. Формування ефективної судової системи в Україні необхідно для забезпечення всіх основних напрямів державно-правового механізму. Підвищений інтерес до судової влади пояснюється тією роллю, яку виконує суд у процесі демократичної трансформації суспільства, насамперед – як надійний гарант захисту прав і свобод людини. У зв'язку з цим актуальним є створення оптимальних правових і організаційно-управлінських засад судоустрою.

Ретроспективний аналіз становлення і діяльності судових органів нашої країни в попередні історичні періоди, в тому числі в різних її регіонах, дозволяє визначити закономірності, тенденції, елементи наступності в їх розвитку для подальшого вдосконалення сучасної судової системи, підвищення ефективності судової влади. У створенні наукових основ та надійного правового забезпечення процесу реформування судової системи важливим і актуальним є вивчення, узагальнення і застосування накопиченого історико-правового досвіду функціонування судових органів в Україні.

Вітчизняні дослідники історії держави і права новітнього часу досить часто звертаються до подій другої половини XIX століття, коли в суспільстві відбувалися кардинальні зміни внаслідок запровадження положень судової реформи 1864 року. Однак, дореформений період організації судової системи Таврійської губернії залишається недостатньо вивченим. До того ж, вивчення історико-правового досвіду судоустрою Таврійської губернії цього періоду є актуальним, тому що цей край мав регіональні особливості, обумовлені поліконфесійною структурою та багатонаціональним складом населення. У зв'язку з цим на її території були створені та функціонували спеціальні судові органи. Актуальність теми дисертації полягає в тому, що дослідження правових основ організації та діяльності судових органів Таврійської губернії сприятиме відновленню об'єктивної картини функціонування судових установ в Україні наприкінці XVIII – у першій половині XIX століття, і дозволить визначити позитивне, як в діяльності окремих судових органів, так і всієї системи в цілому, що може бути використано в подальшому вдосконаленні судової системи сучасної України.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до цільової комплексної програми

науково-дослідницької роботи кафедри історії держави і права України і зарубіжних країн Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» за темою «Актуальні питання державотворення в Україні та зарубіжних країнах на різних етапах їх історії» (державний реєстраційний номер 0111U000970).

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є встановлення закономірностей та виявлення особливостей організації й діяльності судової системи в Таврійській губернії в кінці XVIII – у першій половині XIX ст. у відповідності з судовою системою Російської імперії.

Відповідно до поставленої мети у дисертаційному дослідженні вирішуються такі наукові задачі:

- здійснити огляд літератури з метою визначення ступеня наукової розробки теми дисертації;

- визначити та систематизувати джерельну базу, яка забезпечить повноту розкриття змісту проблеми в ході її дослідження;

- висвітлити процес створення судових органів Таврійської області в 1784-1796 рр. та розглянути відповідні перетворення в організації судових установ у Таврійській губернії в першій половині XIX ст.;

- виявити правові основи та організаційні принципи побудови судової системи;

- встановити особливості формування штатів судових органів, їх склад і матеріальне забезпечення судових службовців;

- з'ясувати структуру, компетенцію судових установ, їх правовий статус та місце в судовій системі Таврійської губернії;

- розглянути функціонування судових органів з метою виявлення ефективності роботи судової системи в цілому;

- визначити загальні риси організації судової системи Таврійської губернії дореформеного періоду відповідно до судової системи Російської імперії та з'ясувати її особливості;

- виявити особливості створення й формування, а також визначити компетенцію та діяльність спеціальних судових установ Таврійської губернії таких, як Карасубазарський римсько-католицький, Таврійський магометанський духовний і комерційний суди.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері організації і діяльності судової системи як складової державного ладу Російської імперії в кінці XVIII – у першій половині XIX ст.

Предметом дослідження є судова система Таврійської губернії в кінці XVIII – у першій половині XIX ст.

Хронологічні рамки дисертаційного дослідження охоплюють кінець XVIII – першу половину XIX ст. Нижня хронологічна межа дослідження обумовлена створенням Таврійської області у 1784 р. та подальшим процесом становлення судових органів на її території. Вибір верхньої межі зумовлений початком кардинальних перетворень судової системи Таврійської губернії у зв'язку із запровадженням на її території положень судової реформи 1864 р.

Територіальні рамки дослідження включають сучасні українські землі, які у відповідності з адміністративно-територіальним розподілом входили до складу Російської імперії, а саме: Таврійська область, до складу якої входили сім повітів – Сімферопольський, Євпаторійський, Перекопський, Феодосійський, Мелітопольський, Дніпровський та Фанагорійський і Таврійська губернія, до складу якої входило вісім повітів – Сімферопольський, Євпаторійський, Перекопський, Феодосійський, Мелітопольський, Дніпровський, Ялтинський та Бердянський.

Методи дослідження. Складність і багатоаспектність дослідницьких завдань зумовили широке застосування комплексу філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціальних наукових методів пізнання.

Основним методом дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, який дав змогу всебічно й об'єктивно розглянути всю сукупність державно-правових процесів у розвитку судової системи Російської імперії дореформеного періоду.

Вирішення конкретних наукових завдань дослідження було досягнуто використанням загальнонаукових методів. Так, шляхом сходження від конкретного до абстрактного і від абстрактного до конкретного визначено закономірності та особливості становлення і розвитку судової системи Таврійської губернії у контексті державного й суспільного ладу Російської імперії дореформеного періоду. Історичний метод було обрано для дослідження еволюції судової системи Таврійської губернії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Системно-структурний метод дозволив реконструювати структуру побудови судової системи в губернії, визначити взаємодію і зв'язок між усіма її ланками. Системно-функціональний метод застосовувався при дослідженні всіх ланок судової системи, пов'язаних між собою єдиною функціональною спрямованістю по відношенні до здійснення правосуддя. Це дало можливість визначити компетенцію судових органів через призму виконуваних ними повноважень. Крім того, матеріали, що становлять джерельну базу роботи, було вивчено й

проаналізовано з урахуванням хронології подій. У зв'язку з цим, в основу структури дисертації покладено хронологічний метод. Метод узагальнення і систематизації фактів активно використовувався при підведенні узагальнюючих висновків за темою дисертації.

Застосовувалися і спеціально-наукові методи. Зокрема, для вивчення та аналізу широкої бази нормативних актів і їх окремих положень, які визначали організацію, повноваження судових органів, що регулювали їх діяльність, використано формально-юридичний метод. Порівняльно-правовий метод став у нагоді для зіставлення правового регулювання організації та діяльності судових органів у різні хронологічні періоди. У процесі аналітичної обробки та узагальнення значної кількості статистичних даних було застосовано статистичний метод.

Використовувалися і традиційні методи історико-правового дослідження. Зокрема, конкретно-історичний, який допоміг проаналізувати організацію та діяльність судових органів Таврійської губернії протягом досліджуваного періоду з урахуванням існуючих історичних умов. Історико-антропологічний метод дав можливість простежити історію розвитку судової системи Таврійської губернії дореформеного періоду з урахуванням ролі особистості в її становленні, організації та діяльності.

Наукова новизна одержаних результатів визначається тим, що запропонована робота є першим у вітчизняній історико-правовій науці комплексним дослідженням становлення і розвитку судової системи Таврійської губернії в кінці XVIII – у першій половині XIX ст., виявлення правових основ та організаційних принципів її побудови. Наукова новизна дисертаційного дослідження обумовлена введенням в науковий обіг неопробованих архівних матеріалів, які дозволили ґрунтовніше й змістовніше розкрити правову сутність і основний зміст процесів створення, організації та функціонування судових органів Таврійської губернії в дореформений період.

Уперше:

– розкрито процес відкриття судових установ на території Таврійської області в 1784-1796 рр. на підставі дослідження архівних матеріалів фондів Канцелярії Таврійського обласного правління, Таврійської обласної палати кримінального суду, Таврійської обласної палати цивільного суду, Таврійського обласного магістрату, Таврійського верхнього земського суду;

– з'ясовано на широкому нормативному матеріалі закономірності процесу реформування судової системи в Таврійській

губернії в першій половині XIX ст. відповідно до законодавства Російської імперії;

- визначено правову основу, на базі якої створювалась і функціонувала дана судова система в цілому та конкретні судові органи зокрема;

- представлено професійну характеристику судових чиновників на основі аналізу послужних і формулярних списків;

- встановлено, що в Таврійській губернії у досліджуваний період було створено дієву судову систему, яка виконувала поставлені перед нею завдання у сфері здійснення правосуддя. Це підтверджено матеріалами архівних справ, у яких містяться відомості про реальну діяльність судів;

- обґрунтовано висновок про те, що судова система Таврійської губернії дореформеного періоду відрізнялася від інших губерній Російської імперії, мала регіональні особливості, обумовлені поліконфесійною структурою та багатонаціональним складом населення, географічною своєрідністю краю. Це проявилось у створенні й функціонуванні на її території спеціальних судових установ, таких як Карасубазарський римсько-католицький, Таврійський духовний магометанський і комерційний суди;

- висвітлено процес створення Феодосійського і Керченського комерційних судів на основі використання архівних матеріалів фондів Колекції сенатських справ по Криму та Керченського комерційного суду. Розкрито зміст таких структурних і функціональних компонентів, як порядок формування, кадровий склад судових службовців, компетенція та правовий статус Феодосійського і Керченського комерційних судів.

Удосконалено:

- змістовну характеристику повноважень Таврійського магометанського духовного і Карасубазарського римсько-католицького судів, завдяки аналізу нових архівних і документальних джерел, що дозволило детальніше висвітлити основні напрямки їх діяльності;

- понятійно-термінологічний апарат класифікації судових органів, зокрема, стосовно визначення поняття «нижній земський суд», як органу, що здійснював здебільшого адміністративно-поліцейські функції, ніж судові;

- положення щодо структури організації судових органів Таврійської губернії, їх внутрішній устрій і компетенцію. На основі аналізу архівних матеріалів зроблено висновок про те, що суди першої

інстанції розглядали переважну більшість всіх кримінальних та цивільних справ у губернії.

Набуло подальшого розвитку:

- уявлення про те, що дореформеній судовій системі Таврійської губернії були притаманні ті самі основні недоліки, які були характерні для судів інших губерній Російської імперії;

- положення про основні засади побудови судової системи в Таврійській області та Таврійській губернії в дореформенний період, серед яких виявлено основні принципи: інстанційності, територіальності, становості, виборності.

Практичне значення отриманих результатів. Викладені в дисертації положення й висновки можуть бути використані у:

- науково-дослідній роботі – для подальшого вивчення особливостей правового регулювання та практичної діяльності судових органів дореформеного періоду в Україні;

- навчальному процесі – у процесі викладання навчальних дисциплін «Історія держави і права України» та «Організація судових та правоохоронних органів», спеціальних курсів, у підготовці підручників і навчально-методичних посібників з цих дисциплін;

- правотворчій діяльності – при вдосконаленні законодавства, що регламентує організацію та діяльність судових органів України;

- правовиховній роботі – теоретичні положення дисертаційного дослідження сприятимуть підвищенню рівня правової культури населення нашої держави.

Апробація результатів дослідження проводилася під час обговорення на засіданнях кафедри історії держави і права України та зарубіжних країн Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Основні положення дисертації викладено у доповідях на міжнародних і республіканських, науково-практичних конференціях та засіданнях «круглого столу», серед яких: XXV Міжнародна історико-правова конференція «Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку» (15-18 вересня 2011 р., м. Саки), XXVI Міжнародна історико-правова конференція «Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія та сучасність» (27-29 квітня 2012 р., м. Одеса), VI Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, аспірантів і молодих вчених «Право і держава в дослідженнях молодих науковців» (22-23 березня 2013 р., м. Одеса), XXVIII Міжнародна історико-правова конференція «Людиноцентристський вимір в історії права, держави і юридичної думки: до 150 річчя початку наукової діяльності М. П. Драгоманова»

(13-16 червня 2013 р., м. Рівне-Луцьк), ХХІХ Міжнародна історико-правова конференція «Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти: історія та сучасність» (19-22 вересня 2013 р., м. Феодосія), «Взаимовлияние культур – как фактор межэтнического и межконфессионального согласия в Крыму» (5 червня 2012 р., м. Сімферополь) та «Актуальні проблеми науки історії держави та права» (5 жовтня 2013 р., м. Харків).

Публікації. Результати дослідження знайшли відображення в 12 публікаціях, 3 з яких опубліковано у фахових виданнях з юридичних наук України, 2 – у зарубіжних виданнях, 7 – тези доповідей на науково-практичних конференціях, у тому числі міжнародних, та на засіданнях «круглого столу».

Структура дисертації. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, поділених на десять підрозділів, висновку, списку використаних джерел (346 найменувань). Загальний обсяг дисертації – 262 сторінки, з них обсяг основного тексту – 171 сторінка. Додатки складають 42 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертаційного дослідження, висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету і задачі дисертації, її об'єкт і предмет; охарактеризовано методи дослідження; сформульовано наукову новизну і практичне значення одержаних результатів; наведено відомості щодо публікацій, структури й обсягу дисертації.

Розділ 1 «Історіографія та джерельна база дослідження» складається з двох підрозділів, що містять аналіз історіографічної та джерелознавчої бази дисертаційної роботи.

У підрозділі 1.1 «Історіографія дослідження» окреслені основні етапи розвитку наукової думки, щодо становлення та функціонування судової системи Таврійської губернії кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ століття. Вони охоплюють три періоди – дореволюційний, радянський та сучасний.

Дореволюційна історіографія була пов'язана з аналізом судової системи Російської імперії, створеної відповідно до реформаторської діяльності Катерини ІІ і Олександра І (К. Є. Троцина, Ф. Д. Дмитрієв, О. В. Лохвицький, О. Д. Градовський, В. О. Григор'єв та ін.). У 60-70-х роках ХІХ ст. з'явилися праці, в яких переважна увага приділялася судам, що були створені судовою реформою 1864 р. (М. А. Філіппов, І. В. Гесен, Г. А. Джаншиєв, А. Ф. Коні, Н. В. Давидов,

М. М. Полянський, Ю. В. Готьє та ін.). У цих працях містилася, в основному, критика дореформеного суду і позитивна оцінка пореформеної судової системи. Особливу значимість для дисертаційного дослідження становлять праці А. Г. Завадовського, І. Ф. Олександрова, П. В. Нікольського, С. П. Руднева, в яких висвітлено окремі аспекти історії створення судових органів Таврійської губернії першої половини XIX ст.

Радянський період характеризується впливом марксистсько-ленінської ідеології на його дослідників. Відзначаємо, що дореформена судова система не стала предметом спеціального історико-правового вивчення, а розглядалася лише в контексті причин судової реформи 1864 р. Радянські вчені сприйняли дослідницький прийом своїх попередників і доводили неминучість судової реформи кризою дореформеної юстиції (Б. В. Віленський, В. А. Шувалова, М. Г. Коротких та ін.). Певний зв'язок з темою дисертації з питання організації судової системи в дореволюційній Росії мають роботи М. П. Єрошкіна, Ю. В. Кулікова, П. А. Зайончковського.

Сучасний період історіографії пов'язаний з тими політичними процесами, які відбувалися на пострадянському просторі. Проголошення Україною незалежності та почата судова реформа стимулювали інтерес до вивчення сутності, призначення, принципів формування і функціонування судової влади, що проявилось у появі значної кількості праць істориків права і юристів, зокрема, О. Ф. Скакун, О. Н. Ярмиша, В. Д. Гончаренка, І. Б. Усенка, О. О. Малишева, В. С. Шандри, В. А. Чеховича та ін. Окремі аспекти теми дисертації знайшли відображення в працях В. М. Пашені, Д. А. Прохорова, О. С. Пуховської, В. Г. Тура, К. І. Ревіна, З. З. Хайредінової, П. Ф. Пивоварова, І. І. Полякова. Необхідно відзначити і праці російських вчених, зокрема, Н. М. Єфремової, Т. Л. Мігунової, І. В. Архіпова, В. В. Захарова.

У підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження» матеріал поділено на групи: 1) нормативні акти; 2) архівні джерела; 3) довідково-статистичні матеріали; 4) мемуари; 5) періодичні видання.

Законодавство Російської імперії досліджувалося за «Полным собранием законов Российской империи» та «Сводом законов Российской империи». Головне місце серед нормативних актів посідали «Учреждение для управления губерний Всероссийской империи» від 7 листопада 1775 р., Указ від 8 жовтня 1802 р. «О разделении Новороссийской губернии на три губернии: на Николаевскую, Екатеринославскую и Таврическую, и об устройстве там судебных

мест», вивчення яких дозволило визначити правові і організаційні основи побудови судової системи в Таврійській губернії кінця XVIII – першої половини XIX ст., з'ясувати формування, структуру і компетенцію судових органів.

Серед джерел значне місце займають архівні матеріали, що зберігаються у фондах Державного архіву Автономної Республіки Крим. В роботі були використані фонди судових установ, на підставі яких було розглянуто процес становлення судової системи в Таврійській області в 1784-1796 рр. – Таврійська обласна палата кримінального суду (ф. 804), Таврійська обласна палата цивільного суду (ф. 818), Таврійський обласний верхній земський суд (ф. 7), Таврійська обласна верхня розправа (ф. 4), Таврійський обласний магістрат (ф. 28), повітові суди (ф.ф. 17, 18, 19, 20), нижні розправи (ф.ф. 5, 6), міські магістрати (ф.ф. 29, 32). Розвиток судової системи в Таврійській губернії на початку XIX ст. досліджено за матеріалами наступних фондів – Колекція сенатських справ по Криму (ф. 33), Таврійська губернська палата цивільного і кримінального суду (ф. 16), Таврійська губернська палата цивільного суду (ф. 14), Таврійська губернська палата кримінального суду (ф. 15), Таврійський губернський совісний суд (ф. 10), повітові суди (ф.ф. 17, 18, 19, 20, 21), міські магістрати (ф.ф. 29, 31, 32). Створення і діяльність спеціальних судових установ в Таврійській губернії дореформеного періоду були вивчені в процесі роботи з такими фондами, як Керченський міський комерційний суд (ф. 22), Карасубазарський міський римсько-католицький суд (ф. 179), Таврійське магометанське духовне правління (ф. 315). Варто підкреслити, що багато документів із архівних справ вперше введені в науковий обіг.

Довідково-статистичні дані, мемуарна література та періодичні видання активно застосовувалися при розробці теми дослідження.

Розділ 2 «Судова система Таврійської області (1784-1796 рр.)» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Правові та організаційні основи створення судових органів» відтворено процес становлення судової системи у Таврійській області протягом 1784-1796 рр.

Встановлено, що правовим забезпеченням цього процесу було законодавство Російської імперії, зокрема, «Учреждение для управления губерний Всероссийской империи» від 7 листопада 1775 р., а також Указ від 8 лютого 1784 р. про заснування присутствених місць у Таврійській області.

Організаційними принципами побудови судової системи є інстанційність, територіальність, становість, виборність. Враховуючи

адміністративно-територіальний устрій, у кожному повіті було створено суди першої інстанції. Суди другої та вищої інстанції, а також совісний суд територіально розташовувалися у повітовому місті Сімферополі. Суди першої та другої інстанцій створювалися за принципом становості, судові палати і совісний суд являлися всестановими судовими установами. Відповідно законодавству судові чиновники у судах першої інстанції обиралися місцевим населенням.

Встановлено, що в Таврійській області судові органи були відкриті з січня по травень 1787 р. у Сімферопольському, Євпаторійському, Феодосійському та Перекопському повітах. У Мелітопольському і Дніпровському повітах суди першої інстанції були відкриті у 1796 р. з причини їх малонаселеності.

Враховуючи регіональні особливості, пов'язані з багатонаціональним складом місцевого населення, його поліконфесійною структурою, царським урядом були створені спеціальні судові установи – Карасубазарський римсько-католицький суд та Таврійське магометанське духовне правління з деякими судовими повноваженнями.

Указом імператора Павла I від 12 грудні 1796 р. Таврійська область була скасована, її територія розподілена на два повіти та приєднана до Новоросійської губернії.

У підрозділі 2.2 «Система судів загальної юрисдикції у Таврійській області: структура, формування та компетенція» відповідно до «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи» зроблено всебічний аналіз побудови судової системи.

З'ясовано, що за своєю структурою вона поділялася на три ланки: суди першої, другої та вищої інстанцій. Судами першої інстанції були повітові суди, міські магістрати і ратуші, нижні розправи. Верхній земський суд, обласний магістрат та верхня розправа були судами другої інстанції, кожний з яких, в свою чергу, поділявся на два департаменти з розгляду цивільних справ або справ про кримінальні правопорушення. Судами вищої інстанції – палати кримінальних та цивільних справ. Поза системою судів загальної юрисдикції перебував совісний суд.

Формування складу судів відбувалося відповідно до штату, затвердженого Катериною II від 24 квітня 1784 р. Склад судових чиновників судів першої інстанції формувався за вибором населення. Суди другої та вищої інстанцій формувалися за призначенням імператриці й Сенату.

Опрацьовуючи архівні матеріали, зокрема, формулярні списки, виявлено персональний склад судових органів. Встановлено, що у складі

судів перебували представники різних національностей, що проживали у Таврійській області. Це свідчить про те, що урядом при формуванні складу судів враховувався фактор багатонаціональності даного регіону.

Встановлено, що матеріальне забезпечення судових чиновників (особливо канцелярських службовців) не відповідало рівню прожиткового мінімуму того часу. У зв'язку з цим, уряд, щоб залучити чиновників до служби, надавав їм для проживання будинки та дозволяв суддям вищого рангу набувати земельні ділянки у приватну власність.

Визначено, що кожна ланка судової системи становила сукупність судів однакової компетенції, що закріплювалося «Учреждением для управления губерний Всероссийской империи». Докладно розглянуто повноваження судових органів відповідно до законодавства Російської імперії.

У підрозділі 2.3 «Правове регулювання взаємодії судових органів, їх субординаційні відносини» проаналізовані положення щодо правового статусу кожного судового органу, його місця в системі судів загальної юрисдикції, а також порядку взаємодії судових органів між собою.

Встановлено, що суди першої інстанції були підзвітні судам другої інстанції: повітові суди – верхньому земському суду, міські магістрати і ратуші – обласному магістрату, а нижня розправа – верхній розправі, а також підпорядковувалися обласному правлінню та судовим палатам. Між собою ці судові органи взаємодіяли повідомленнями один до одного. Однак, надсилати вироки та рішення до судових установ рівного до них статусу вони не мали право, а взаємодіяли тільки через донесення обласному правлінню.

Визначено правовий статус верхнього земського суду, обласного магістрату, верхньої розправи, їх місце серед судів другої інстанції. Вони були підзвітні обласному правлінню та судовим палатам, а їм підпорядковувалися суди першої інстанції. З рівними між собою судовими установами суди другої інстанції взаємодіяли повідомленнями, а з іншими судами рівного до них статусу – тільки через донесення обласному правлінню.

Судам вищої інстанції – палатам кримінального та цивільного суду підпорядковувалися всі станові судові установи області. Судові палати були підзвітні тільки імператору і Сенату. Законодавцем було заборонено одній палаті втручатися в компетенцію іншої палати. Взаємодія палат між собою здійснювалася за допомогою обласного правління. Особливий правовий статус отримав совісний суд.

Розділ 3 «Судова система Таврійської губернії у першій половині XIX ст.» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Правові та організаційні основи становлення судових органів» розглянуто процес відновлення судової системи у Таврійській губернії у першій половині XIX ст.

Встановлено, що правовим забезпеченням цього процесу вважався Указ імператора Олександра I від 8 жовтня 1802 р. Указом також передбачалося збереження діяльності спеціальних судових установ, таких як Карасубазарського римсько-католицького та Таврійського магометанського духовного судів, а також створення у майбутньому комерційного суду.

Основними організаційними принципами побудови судової системи були інстанційність і становість. Визначено, що територіальний принцип спочатку не враховувався. Повітові суди були відкриті тільки у двох повітах із семи – у Дніпровському і Мелітопольському через їх віддаленість від губернського міста Сімферополя. Судова палата не була розподілена на окремі департаменти, як це було в інших губерніях імперії. Опрацьовуючи статистичні матеріали, встановлено, що причиною тому була незначна кількість населення губернії. Також побудова судових органів на початку XIX ст. здійснювалась урядом із урахуванням переселення іноземних колоністів до губернії.

Опрацьовуючи архівні матеріали, було встановлено, що відсутність судів першої інстанції в інших повітах Таврійської губернії призводило до значного накопичення справ у Таврійському цивільному і кримінальному суді, внаслідок чого відбувалися такі негативні явища, як повільність і тяганина при розгляді справ. Враховуючи все це, урядом поступово з 1811 р. до 1842 р. було відкрито у всіх повітах судові установи першої інстанції, а з 1818 р. судова палата була розподілена на два департаменти кримінального та цивільного судів. Таким чином, був реалізований й принцип територіальності у процесі побудови судової системи.

У підрозділі 3.2 «Система судів загальної юрисдикції в Таврійській губернії: структура, формування та компетенція» зроблено всебічний аналіз організації та функціонування судової системи.

Відновлення судових органів на території Таврійської губернії здійснювалося відповідно до «Учреждения для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р., за винятком судів другої інстанції та нижніх розправ, які, як зайві, не були відтворені. Судами першої інстанції були повітові суди, міські магістрати і ратуші, судом вищої інстанції – судова палата.

Склад судів формувався відповідно до затвердженого для них штату від 16 березня 1806 р., а також встановленими штатами для

кожного окремо створеного суду. На відміну від попереднього періоду, на початку XIX ст. склад судів формувався за призначенням імператора й Сенату. Причиною тому було незначне за кількістю Таврійське дворянство. Однак, починаючи з 1833 р., уряд дозволив виборність судових чиновників. До 1840 р. виборними були посади засідателів та голів повітових судів, асесорів та голів судових палат.

Опрацюючи архівні матеріали, зроблено висновок про недостатнє фінансування повітових судів, міських магістратів і ратуш, а також вкрай низькій платні їх службовців.

У процесі дослідження особистого складу судових органів було надано характеристику професійної діяльності та соціального положення голів судових палат М. І. Мейера, І. Д. Тодорова, Д. І. Грязнова та з'ясовано їх роль у організації роботи цих судових установ.

На широкому нормативному матеріалі визначено компетенцію кожного судового органу, розглянуто зміни в їх повноваженнях відповідно до законодавства Російської імперії. Встановлено, що повноваження губернатора у сфері правосуддя були настільки широкі, що обмежували незалежність суду.

Використовуючи архівні матеріали та звіти Міністерства юстиції Російської імперії, проаналізовано діяльність судових органів Таврійської губернії. Визначено, що суди першої інстанції розглядали переважно більшість всіх кримінальних проваджень та цивільних справ.

Розділ 4 «Спеціальні судові установи в Таврійській губернії (кінець XVIII - перша половина XIX ст.)» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 «Правові та організаційні основи створення та діяльності Карасубазарського римсько-католицького суду» висвітлено процес заснування суду та зроблено аналіз його діяльності.

Встановлено, що вірмено-католицька громада, яка проживала у місті Карасубазарі, отримала пільги і право на створення власного суду. На підставі грамоти Катерини II від 7 листопада 1779 р. в місті Карасубазарі в 1790 р. було відкрито суд римсько-католицького закону. Суд перебував у прямому підпорядкуванні Таврійського обласного (губернського) правління і був включений у загальнодержавну судову систему. За матеріалами архівних справ встановлено, що юрисдикція суду поширювалася на вірмено-католицьку громаду Карасубазара, загальна кількість осіб якої у різні роки становила від 800 до 1100 осіб.

В процесі опрацювання архівних матеріалів, багато з яких уперше введено в науковий обіг, визначено компетенцію суду, який був

уповноважений розглядати і вирішувати як цивільні справи, так і справи про кримінальні правопорушення. Найчисельнішу категорію складали справи про встановлення опіки. Досить широкою була й позасудова діяльність. Зокрема, суд видавав свідоцтва на право торгівлі, паспорти для виїзду з метою торгівлі, здійснював фіскальну діяльність.

У підрозділі 4.2 *«Правові та організаційні основи створення та діяльності Таврійського магометанського духовного суду»* досліджено процес утворення та зроблено ретельний аналіз компетенції суду.

На підставі Указу Катерини II від 23 січня 1794 р. було створено Таврійське магометанське духовне правління з наданням йому деяких судових повноважень. Судові функції здійснювали повітові кадії.

Правовим забезпеченням діяльності суду стало «Положение о Таврическом Магометанском духовенстве и подлежащих ведению его делах» 1831 р., а також «Уставы Департамента духовных дел иностранных исповеданий». Аналізуючи нормативні акти з питань судової діяльності магометанського духовного правління, зроблено висновок, що вчинені мусульманами злочини магометанським духовним судом не розглядалися. Ці справи були підсудні судам тільки загальної юрисдикції. Встановлено, що судом духовного правління розглядалися справи про укладання та розірвання шлюбів, про непокору дітей батькам, зради або порушення подружньої вірності, про суперечки щодо заповітів або при розподілу спадщини. Вони вирішувалися судом за мусульманськими законами. Однак, судді (кадії) мали право призначати тільки духовне покарання у вигляді покаяння і виправлення.

У підрозділі 4.3 *«Правові та організаційні основи створення та діяльності комерційного суду»* розглянуто процес заснування суду, його формування, визначено компетенцію та зроблено аналіз діяльності.

З'ясовано, що внаслідок розвитку торгівлі в Чорноморському регіоні на початку XIX ст. виникали торговельні спори між купцями, до розгляду і вирішення яких, через їх специфічність, виявилися не готові загальні цивільні суди. У результаті, з'явилася гостра потреба у створенні особливих судових органів, уповноважених на розгляд торгових справ. Указом від 27 жовтня 1819 р. було засновано у місті Феодосії комерційний суд, який у березні 1841 р. було переведено до міста Керч.

На підставі вивчення нормативних актів, було досліджено склад суду, визначено особливості його формування. Акцентується увага на входження до складу судів членів від купецтва. Аналіз законодавчих актів та архівних справ дозволило встановити компетенцію суду. Варто зазначити, що комерційний суд мав територіальну юрисдикцію. У суді

розглядалися торговельні суперечки між купцями, які постійно проживали в містах Кримського півострова та міста Бердянська.

Опрацюючи статистичні дані, зроблено висновок про ефективну діяльність суду. Встановлено, що судочинство в комерційних судах, порівняно із загальними судами, відрізнялося використанням, поряд з законами, торгових звичаїв. Останні швидко реагували на зміни в комерційній діяльності. Такий підхід відповідав динамічному характеру комерційної діяльності, що сприяло прискоренню процесу судового розгляду торгових суперечок.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення й нове вирішення наукового завдання, яке полягає у комплексному дослідженні становлення і розвитку судової системи Таврійської губернії кінця XVIII – першої половини XIX ст., виявленні особливостей її організації й функціонування у відповідності з судовою системою Російської імперії.

Головні наукові й практичні результати дослідження є такими:

1. В основі правового регулювання процесу становлення і функціонування судової системи в Таврійській губернії дореформеного періоду було «Учреждение для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. На початку XIX ст. судоустрій губернії зазнав деяких змін. Реформування судової системи відбувалося відповідно до законодавства Російської імперії на підставі указів імператорів Олександра I та Миколи I.

2. Основними організаційними принципами побудови судової системи в Таврійській губернії дореформеного періоду були інстанційність, територіальність, становість, виборність. Інстанційна побудова судової системи забезпечувала право на перегляд судового рішення судом вищої інстанції. Створення судів першої інстанції у всіх адміністративно-територіальних одиницях надавало реальну можливість кожній особі дістатися до судової установи для вирішення своєї справи. Судові органи мали станову юрисдикцію і деякі з них формувалися за обранням населенням.

3. Досліджено класифікацію судових органів та визначено поняття «нижній земський суд». Детальний розгляд правового статусу нижнього земського суду дозволив зробити висновок про те, що даний орган був судом тільки за назвою, а за функціями його потрібно віднести до адміністративно-поліцейських установ.

4. Встановлено, що штатні розклади судів, а також їх фінансування вже до першої чверті XIX століття не задовольняло

потребам судових органів, що впливало на якість їх діяльності. Визначено про недостатність кваліфікованих службовців у судах у зв'язку з їх низьким матеріальним забезпеченням. Все це призводило до негативних явищ у діяльності судів, зокрема, повільності при розгляді справ, тяганини, розладу в їх роботі.

5. Визначено структуру судової системи, яка за принципом інстанційності складалася із судів першої, другої та вищої інстанцій. В Таврійській губернії суди другої інстанції були відсутні. Досліджено внутрішній устрій кожної ланки сформованої судової системи, з'ясовано правовий статус кожного судового органу, його місце в системі судів загальної юрисдикції, а також порядок взаємодії судових органів між собою. Доведено, що кожна з ланок судової системи Таврійської губернії становила сукупність судів однакової компетенції.

6. На підставі аналізу звітної документації судових органів встановлено значну завантаженість у роботі судів першої інстанції. Однак, у звітах Міністерства юстиції Російської імперії відзначена позитивна тенденція у роботі повітових судів, магістратів і ратуш губернії, незважаючи на їх недостатнє фінансування та відсутність необхідної кількості судових службовців. Дані факти свідчать про реально дієву судову систему, створену в Таврійській губернії, яка вирішувала поставлені перед нею завдання у сфері здійснення правосуддя.

7. Набуло подальшого розвитку положення про те, що спроба Катерини II в кінці XVIII ст. відокремити судову владу від адміністративної не була реалізована на практиці. Встановлено, що для суду не було забезпечено незалежність, він не став самостійною установою також і протягом першої половини XIX ст.

8. Обґрунтовано положення про те, що судовій системі Таврійської губернії дореформеного періоду було притаманно ті ж основні недоліки, які характерні для судів інших губерній Російської імперії. Заходи Міністерства юстиції щодо внесення поліпшення в організацію діяльності судових органів не змогли запобігти кризі судової системи. Наприкінці першої половини XIX століття більш очевидно проявилася необхідність докорінних змін існуючої судової системи країни в цілому, і в Таврійській губернії зокрема.

9. Встановлено, що судова система Таврійської губернії наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. за своєю структурою, організацією та адміністративним апаратом була багато в чому ідентична судовій системі інших губерній Російської імперії дореформеного періоду. Разом із тим, в судоустрої губернії були наявні відмінні особливості,

пов'язані, насамперед, із багатонаціональним складом населення даного регіону, його поліконфесійною структурою, географічною своєрідністю краю. Це зумовило створення й діяльність в рамках діючої судової системи спеціальних судових установ.

10. Досліджено, що царський уряд проводив гнучку політику по відношенні до місцевого населення Таврійської області, враховуючи їх конфесійну приналежність. Внаслідок вірмено-католицька громада, яка проживала у місті Карасубазарі, отримала право на створення власного суду римсько-католицького закону. На підставі аналізу основних засад формування, організації та діяльності суду зроблено висновок про те, що ця установа була не тільки судовим органом, але й частиною системи місцевого національного самоврядування вірмен Карасубазара.

11. У період правління Катерини II політика царського уряду перейшла до поступової інтеграції мусульманських інститутів у свою судово-адміністративну систему. Це виявилось в тому, що державою було надано автономію мусульманам Таврійської губернії у регулюванні окремих сфер цивільно-правових відносин та імплементовано відповідні норми шариату в свою правову систему. Таврійське магометанське духовне правління було наділено певними судовими повноваженнями по розгляду цивільних справ у межах, визначених законодавством Російської імперії.

12. У зв'язку з розвитком торговельних відносин у Чорноморському регіоні на початку XIX ст. з'явилась необхідність у створенні комерційного суду для розгляду торгових суперечок. У 1819 р. у Феодосії було засновано комерційний суд, який згодом переведено у Керч. Встановлено, що своєчасність у вирішенні справ забезпечувалася входженням до складу комерційних судів не тільки професійних суддів, а й представників, обраних від купецького товариства. Суддя-юрист потребував рекомендацій купців, які були обізнані з торговельною діяльністю щодо правильного розуміння угод, документів. Цим обумовлена ефективна діяльність комерційного суду.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Хутько, Т. В. Основные направления деятельности Карасубазарского римско-католического суда [Текст] / Т. В. Хутько // Ученые записки Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). – № 1. – С. 332-341.

2. Хутько, Т. В. Створення судових органів у Таврійській області у 80-ті-90-ті роки XVIII століття [Текст] / Т. В. Хутько // Ученые записки

Таврического нац. ун-та им. В.И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). – № 1. – С. 332-341.

3. Хутько, Т. В. Феодосийский коммерческий суд в Таврической губернии в 1819-1840 гг. [Текст] / Т. В. Хутько // История государства и права. – 2013. – № 9. – С. 8-12.

4. Хутько, Т. В. К вопросу о создании Керченского коммерческого суда в Таврической губернии [Текст] / Т. В. Хутько // Ленинградский юридический журнал. – 2013. – № 1 (31). – С. 86-93.

5. Хутько Т. В. Становлення судової системи в Таврійській губернії в першій половині XIX ст. [Текст] / Т. В. Хутько // Часопис Київського університету права. – 2013. – № 2. – С. 78-83.

6. Хутько, Т. В. Основные принципы создания судебных органов в Таврической области в 1787-1796 гг. [Текст] / Т. В. Хутько // Судова влада в Україні і світі: історія, сучасність, перспективи розвитку: матеріали XXV Міжнародної історико-правової конференції (16-18 вересня 2011 р., м. Саки). – Київ, Сімферополь: СМД, 2012. – Ч. 2. – С. 21-28.

7. Хутько, Т. В. Местное самоуправление армяно-католической общины Карасубазара в конце XVIII – середине XIX века [Текст] / Т. В. Хутько // Этнокультурные и межконфессиональные отношения в Крыму: сб. науч. тр. / ред. сост. В. Г. Тур / Крымское отделение Института востоковедения им. А. Е. Крымского Национальной академии наук Украины. – Симферополь: Антикава, 2012. – С. 62-72.

8. Хутько, Т. В. К вопросу об образовании суда римско-католического закона в Карасубазаре [Текст] / Т. В. Хутько // Держава, право і юридична думка у Балточорноморському регіоні: історія і сучасність: матеріали XXVI Міжнародної історико-правової конференції (27-29 квітня 2012 р., м. Одеса). – Одеса, 2012. – С. 472-479.

9. Хутько, Т. В. Особенности создания судебных органов в Таврической губернии в 1803-1819 гг. [Текст] / Т. В. Хутько // Право і держава в дослідженнях молодих науковців: матеріали VI –ї науково-практичної конференції студентів, аспірантів та молодих науковців (м. Одеса, 22-23 березня 2013 р.). – Одеса. 2013. – С. 40-43.

10. Хутько, Т. В. Материальное обеспечение судебных чиновников в Таврической области (1787-1796 гг.) [Текст] / Т. В. Хутько // Людиноцентристський вимір в історії права, держави і юридичної думки: до 150 річчя початку наукової діяльності М. П. Драгоманова: матеріали XXVIII Міжнародної історико-правової конференції (13-16 червня 2013 р., м. Рівно-Луцьк). – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – С. 397-403.

11. Хутько, Т. В. Правовые основы деятельности магометанського духовного суда в Таврической губернии (конец XVIII – первая половина XIX вв.) [Текст] / Т. В. Хутько // Джерела права України, інших країн та міжнародної спільноти: історія і сучасність: матеріали XXIX Міжнародної історико-правової конференції (19-22 вересня 2013 р., м. Феодосія). – Київ; Сімферополь, 2013. – С. 781-787.

12. Хутько, Т. В. Судова система в Таврійській губернії в першій половині XIX століття: історико-правовий аспект [Текст] / Т. В. Хутько // Актуальні проблеми науки історії держави і права : матеріали «круглого столу», присвячені пам'яті проф. А. Й. Рогожина (Харків, 5 жовтня 2013 р.). – Х. : Право, 2013. – С. 231-234.

АНОТАЦІЇ

Хутько Т. В. Судова система Таврійської губернії кінця XVIII - першої половини XIX ст. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01. – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, м. Харків, 2014.

Роботу присвячено комплексному дослідженню становлення і розвитку судової системи Таврійської губернії кінця XVIII – першої половини XIX ст. з метою виявлення особливостей її організації й функціонування у відповідності з судовою системою Російської імперії. Відтворено процес заснування судових органів на території губернії. Досліджено правове регулювання створення судів, визначено основні організаційні принципи побудови судової системи, з'ясовано її структуру. Докладно розглядаються питання, пов'язані з формуванням складу судів, матеріальним забезпеченням судових службовців, проаналізовано компетенцію та діяльність судів.

Доведено, що судова система Таврійської губернії дореформеного періоду за своєю структурою, організацією та адміністративним апаратом була багато в чому ідентична до судової системи інших губерній Російської імперії. Разом з тим, в її судоустрої були наявні відмінні особливості, пов'язані, насамперед, з багатонаціональним складом населення даного регіону, його поліконфесійною структурою та географічною своєрідністю краю. Це зумовило створення в рамках діючої судової системи спеціальних судових установ, таких як Карасубазарський римсько-католицький, Таврійський магометанський духовний і комерційний суди.

Ключові слова: судова система, судовий орган, Таврійська губернія, спеціальні суди, суд римсько-католицького закону, комерційний суд, духовний магометанський суд.

Хутько Т. В. Судебная система Таврической губернии конца XVIII - первой половины XIX вв. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2014.

В работе на основе изучения научной литературы, законодательных актов, архивных источников, статистических данных осуществлено комплексное историко-правовое исследование становления и развития судебной системы Таврической губернии конца XVIII – первой половины XIX вв., выявлено особенности ее организации и функционирования в соответствии с судебной системой Российской империи.

Исследовано правовое регулирование становления судебной системы на основе изучения нормативных актов, которые закрепляли основные положения создания судебных органов, их формирования и компетенции. Определены организационные принципы построения судебной системы, детально выстроено структуру судов общей юрисдикции и проанализировано внутреннее устройство каждого ее звена.

Рассмотрена деятельность судебных органов на основе анализа отчетной документации, статистических сведений, что позволило сформулировать вывод о создании реально действующей судебной системы в Таврической губернии.

В диссертации установлено, что по своей структуре, организации и административному аппарату судебная система Таврической губернии дореформенного периода была во многом идентична судебной системе других губерний Российской империи. Вместе с тем, в ее судостроительстве имели место отличительные особенности, связанные, прежде всего, с многонациональным составом населения данного региона, его поликонфессиональной структурой и географическим своеобразием края. Это обусловило создание и деятельность в рамках действующей судебной системы специальных судебных учреждений, таких как Карасубазарский римско-католический, Таврический магометанский духовный и коммерческий суды.

Ключевые слова: судебная система, судебный орган, Таврическая губерния, специальные суды, суд римско-католического закона, коммерческий суд, духовный магометанский суд.

Khutko T. V. Judicial system of the Taurida Governorate of the end of XVII - the first half of the XIX century. – As the manuscript.

Dissertation for scientific degree of the Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.01. - theory and history of state and law; history of political and legal doctrines. National Law University of Yaroslav the Wise, Ministry of education and science of Ukraine, Kharkov, 2014.

The work is devoted to the complex research of formation and development of the judicial system of Taurida Governorate the end XVII - the first half of the XIX century with the aim to reveal the peculiarities of its organization and functioning in accordance with the judicial system of the Russian empire. The author reproduced the process of establishment of judicial bodies on the territory of the governorate. The legal regulation of creation of courts was investigated, basic principles of construction of the judiciary were identified, and its structure was found. The issues were considered in details related to the formation of personnel, material support of judicial officials, the competence and activity of the courts was analyzed.

It is proved that the judicial system of Taurida Governorate of the pre-reform period in its structure, organization and administrative apparatus was identical to the judicial system of the Russian empire. However, distinguishing characteristics took place in its judicial system associated first of all with multinational structure of the population of this region, its polyconfessional structure. This led to the establishment of special judiciary within the existing judicial system, such as Karasubazar Roman Catholic, Taurida Mohammedan spiritual and commercial courts.

Key words: judicial system, judicial body, Taurida Governorate, special courts, court of the Roman Catholic law, commercial court, spiritual Mohammedan court.

Відповідальний за випуск
канд. юрид. наук, доц. Власенко С. І.

Підписано до друку 26.03.2014 р. Формат 60x90/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Ум. друк. арк. 0,7. Обл.-вид. арк. 0,9
Тираж 100 прим. Зам. № 872

Друкарня Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77